

5 Avslutande diskussion

5.1 Slutsatser

Under senare år har den ekonomiska och politiska journalistiken varit föremål för en intensiv debatt. Journalisterna har anklagats för olika tillkortakommanden; de har sagts ha alltför nära kontakter med det politiska etablissemangen och påståtts jaga i flock efter ett förutsägbart mönster. Deras bristande förmåga till analys och självständighet har varit andra teman. Ekonomijournalisterna har särskilt beskyllts för att vara alltför beroende av de källor de använder.

Den ekonomiska krisuppgörelsen i september 1992 och den kris som föregick denna var i hög grad massmedial. Några undersökningar av hur medierna och politikerna klarade sina uppdrag finns inte i skrivande stund. En sak är dock klar: en rad kommentatorer representerande olika intressen – som banker och arbetsmarknadens parter – spelade en mycket stor roll vid massmediernas skildring av händelseförloppet. Journalisternas uppgift inskränktes ofta till att ställa frågor till experterna, personer som i sig förenade betydande kunskap med mer eller mindre framträdande partsintressen.

Bristen på kompetens illustrerades också genom att "vanligt folk" hörde till dem som oftast kom till tals i televisionens nyhetsprogram. I Media Monitor från oktober 1992 konstaterar massmedieforskaren Håkan Hvitfelt följande om det stora antalet intervjuer med vanligt folk:

*"Intervjuerna ställer ledande frågor. De överdramatiserar också situationen. Människor uttrycker då rimligen oro. Någon egentlig information förekommer inte i intervjuerna."*²⁷

De fallstudier som gjorts i denna skrift är avsedda att visa på några av de problem som finns inom journalistikens behandling av olika frågor, speciellt av ekonomisk-politisk karaktär. Avsikten är således inte att utfärda domar eller försöka avgöra vad som är rätt eller fel ur någons eller någras synvinkel. Journalistiska normer kan inte utformas utifrån undersökningsresultat. Däremot kan dessa utgöra en utgångspunkt för en diskussion om journalistiken – dess eventuella brister och förtjänster.

Journalistiken är viktig att undersöka inte bara på grund av att den påverkar

medborgarna som dagligen tar del av innehållet i press, radio och TV. Medierna själva påverkas också i sin tur av debattklimat och av verkliga och uppfattade opinioner. Det sätt på vilket journalistiken inverkar på den politiska beslutsprocessen är komplicerat. Fallstudiernas exempel visar att medierna i praktiken spelar olika roller i olika frågor: de kan bli "offer" för starka partsintressen, de kan användas som verktyg i det politiska spelet och de kan driva egna frågor.

I de tre fallen har en del av denna problematik kunnat belysas. En gemensam fråga står i centrum: Hur självständig är journalisten? I olika undersökningar av journalisternas egna värderingar framkommer att granskningen sätts som ett överordnat ideal. Uppfattningen om journalisten som en självständig kraft vid sidan av andra makter i samhället är genuin i den svenska journalistkåren.

Svårigheten för journalister att leva upp till de krav som de ställer på sig själva är dock stor. De politiska partierna, arbetsmarknadens parter och en rad olika intresse- och påtryckningsgrupper är angelägna om att påverka – att få igenom sina budskap. Journalisterna kommer ofta i ett underläge. De skall snabbt producera artiklar i ett ämne där förtrogenheten är begränsad och där det kan vara svårt att urskilja de intressegrupperingar som det gäller att granska och inte bara spegla.

Ett av de stora problemen i dagens journalistik, och därmed också för beslutsfattandet, är att den blir beroende av grupper som – med mer eller mindre rätt – ser medierna som ett maktmedel att påverka eller utnyttja. Det perspektiv på sakfrågor och händelseförlopp som journalistiken förmedlar, eller påverkas till att förmedla, är ett uttryck för denna makt.

I *jordbruksfrågan* dominerade producentperspektivet. Det kan finnas olika förklaringar till detta. Producenterna är väl organiserade och vet att föra ut sitt synsätt. De kan vädja till argument som berör många personer: tradition, miljö, beredskap och ett levande landskap. Konsumenterna är inte lika väl organiserade som producenterna. Deras intressen varierar liksom deras situationer. Även om journalisterna själva är konsumenter tycks de ha lättare att framföra producenternas perspektiv.

Det är dock vanskligt att generalisera. Jordbruksfrågan behandlades annorlunda 1990 än 1985; tidsandan och opinionsläget hade förändrats. Men skillnaderna var också stora mellan olika tidningar. Vissa undersökta landsortstidningar visade ett starkare producentperspektiv än de undersökta stockholmstidningarna. I de

senare vann konsumentsynen insteg kring avregleringsdebatten 1990 och detta kan ha spelat en viktig roll för utgången. Allmänt sett kan konstateras att mediernas perspektiv på politiska sakfrågor påverkar både beslutsfattare och opinioner och därmed, direkt eller indirekt, de politiska besluten.

Matmomsfrågan gällde både sak och politiskt spel. De politiska motståndarna beskyllde regeringen för att av opportunistiska och valtaktiska skäl ha ändrat ståndpunkt. Det fanns också uppenbara sprickor inom regeringspartiet. Frågan inbjöd till den typ av journalistik som många kritiserar. Men det är uppenbart att medierna också lät sig utnyttjas som redskap för politikerna i det taktiska spelet.

Att det politiska spelet fick stor plats i rapporteringen kan i och för sig ses som naturligt. Sakfrågan hade belysts under decennier medan det politiska spelet var nytt. Det kan tyckas självklart att reportrarna i så hög grad uppehöll sig vid det senare. Å andra sidan var det givetvis inte oviktigt att sakfrågan belystes när den kom att stå i centrum för den politiska debatten och de politiska manövrerna.

Matmomsfrågan belyser också ett annat problem som berör den politiska journalistiken. Det är svårt att påstå att matmomsen skulle ha varit den viktigaste ekonomisk-politiska frågan under slutet av vårriksdagen 1991. Det fanns en rad andra problem som skulle föras fram i valrörelsen och som senare fick en dominerande roll. Matmomsfrågan försvann i valet eftersom de olika motståndarna till en sänkning lade ned vapnen. Hur rimligt var det att den fick en sådan stor plats under ett antal politiskt viktiga veckor i maj-juni?

Inlandsbanefrågan visar på ytterligare ett problem i den ekonomisk-politiska journalistiken. Nationalekonomiskt var knappast denna järnvägslinje av avgörande betydelse. Det rörde sig om miljoner och inte miljarder. I riksmedierna fick den viss uppmärksamhet, men bara sporadiskt. Inlandsbanan var i första hand en regional fråga men med en betydande förankring i opinionen. Frågan engagerade ett antal eldsjälur; argumenten för banan var omfattande och rörde ekonomi, miljö, regionalpolitik och arbetsmarknad. På riksplanet var den viktig för vissa medier och mindre väsentlig eller ointressant för andra.

Inlandsbanan står i den här undersökningen som exempel på s.k. kampanj-journalistik. Ett antal tidningar valde att helt ställa upp som vänner av järnvägen. Det gällde huvudsakligen tidningarna i Östersund men också andra; tidningen Land och Expressen gav prov på starkt engagerade artiklar som enbart pekade i en riktning: inlandsbanan måste av en rad olika skäl finnas kvar.

Kampanjjournalistiken har gamla anor i presshistorien. I den mån tidningarna skall kunna fullgöra sin roll som tredje statsmakt måste de vid vissa tillfällen ta till kampanjer i striden mot olika maktcentra och själva kunna driva egna frågor. Den tidning som avkrävs total neutralitet och balans riskerar att bli könlös. Pressen måste ha rätt att på olika sätt plädera för den åsikt den anser vara riktig. Detta gäller inte bara ledarplats.

Men kampanjerna kolliderar som regel med kraven på saklighet och opartiskhet. Den fråga som kan ställas är var gränserna går. Trots att undersökningar av journalisternas preferenser visar att bara en mindre del anser att "ställa upp för bygden" stämmer med den journalistiska yrkesrollen agerar de annorlunda. Att döma av undersökningen av Östersundstidningarnas bevakning av inlandsbanan handlar de annorlunda i praktiken än i teorin. Här finns utan tvekan en konflikt värd fortsatt debatt.

Sammanfattningsvis har de tre fallen visat följande:

- I jordbruksfrågan har bevakningen generellt påverkats av ett starkt producentintresse. Den relativt ensidiga bilden balanserades dock vid uppgörelsen 1990 av att konsumentperspektivet blev vanligare i stockholmstidningarna. Landsortstidningarna mobiliserades däremot ytterligare för producentintresset.
- Matmomsen gavs en mycket stor uppmärksamhet i medierna eftersom den under en period prioriterades av politikerna. Journalisterna följde spelet kring denna och lade därmed både sakfrågan och andra – kanske viktigare – frågor åt sidan. Under matmomsdebatten fungerade en stor del av journalistiken som arena och instrument för politikerna.
- Inlandsbanans täckning i några regionaltidningar var starkt känslomässig och ensidig. Ställningstagandet för fortsatt trafik var självklart. Tidningarna pläderade på olika sätt för en part. Någon granskning av standpunkten förekom knappast.

5.2 Förslag

En fri och självständig press tillhör de grundläggande elementen för en demokrati. Massmedierna skall kunna agera självständigt och granskande. Om detta råder det i princip enighet bland politiska beslutsfattare och inom pressen. De resultat som redovisats tidigare visar dock att det finns problem då det gäller massmediernas förmåga att fullfölja sina uppgifter. De ger ensidiga perspektiv,

prioriterar spelet framför saken och bedriver ensidiga kampanjer.

Det har tidigare betonats att det är svårt att avgöra vad som är "rätt" och vad som är "fel" i journalistiken. Det kan inte finnas entydiga normer om man accepterar pressen som en självständig maktfaktor. Samtidigt måste konstateras att medierna liksom andra maktcentra måste granskas och ställas inför krav.

I inledningen av denna studie betonades kraven på opartiskhet, sakfrågekoncentration och fullständighet i redovisningen av politiska alternativ. I undersökningarna har ofta återkommit problemet med att journalisterna är beroende av olika intressegrupper. Dessa senare är inte sällan överlägsna dem som är verksamma i pressen vad gäller kunskap om olika sakfrågor eftersom de kan koncentrera sig till ett område medan journalisterna måste behärska många.

På samma sätt som det förs en diskussion om hur de två första statsmakterna – regering och riksdag – fungerar bör debatten också gälla journalistiken. Inom pressen och andra massmedier försöker man genom olika konkreta åtgärder höja kompetensen, bl.a. genom utbildning. Stora förhoppningar ställs också på möjligheten att genom elektronisk källsökning kunna underlätta journalisternas arbete.

Det är dock uppenbart att massmedieföretag uppvisar en jämförelsevis blygsam vidareutbildningsverksamhet och kompetensutveckling. Det har visserligen ägt rum förbättringar men få redaktioner har utarbetade utbildningsprogram för sina journalister.

En allmän iakttagelse som kan göras gäller mediernas – kanske främst etermediernas – beroende av olika experter. Vid bevakningen av den akuta ekonomiska krisen i september 1992 spelade typiskt nog ekonomer knutna till olika parter – banker och olika intresseorganisationer – en avgörande roll. Deras hemhörighet deklarerades men de fick ofta en behandling som oberoende kommentatorer. Journalisten reducerades till att bli endast en förmedlare av vissa ståndpunkter. Alltför sällan förekom ett självständigt journalistiskt arbete.

Självklart skall olika partsrepresentanters synpunkter höras och deras åsikter förmedlas i olika medier. Men om journalisterna skall kunna fullfölja sina uppgifter som självständiga kommentatorer och granskare måste det inom medierna finnas tillräcklig expertis i t.ex. viktiga ekonomiska frågor.

En förbättring av rådande förhållanden måste ske på initiativ av och inom medierna själva. Rekrytering av högt kvalificerade personer samt vidareutbild-

ning och kompetensutveckling är två andra viktiga element då det gäller att förbättra förhållandena. I den nuvarande kärva ekonomiska situationen för tidningsbranschen kan detta te sig orealistiskt men är inte desto mindre nödvändigt om medierna skall kunna leva upp till kraven på självständighet och oberoende.

Statsmakterna kan spela en viktig roll härvidlag. De olika journalistutbildningarna är givetvis viktiga och det är positivt att så många högt meriterade personer söker sig till dessa. Det är också bra att grundutbildningen förlängts och att det finns möjlighet till forskning och forskarutbildning i journalistik och masskommunikation vid flera universitet.²⁸

Kritiken av journalistiken grundar sig ofta på enskilda iakttagelser och blir lätt ytlig. Behovet av systematiska studier av de journalistiska produkterna och deras betydelse för opinioner och den politiska processen är mycket stort. De senaste åren har journalistikforskningen givits större resurser. Det finns i dag särskild anledning att peka på att det inom området krävs både metodutveckling och möjligheter att göra större undersökningar och sammanhållna projekt.

Beträffande journalistutbildningen finns en svag punkt: vidareutbildningen. Olika undersökningar har visat att många aktiva journalister lämnar yrket relativt tidigt för andra uppgifter. Dåliga löner anges ofta som ett vanligt skäl. Det kan vara riktigt att informationschefer är bättre betalda än reportrar men det är knappast troligt att detta är den enda orsaken till flödet bort från journalistiken. Ett yrke som bjuder på små möjligheter till personlig utveckling förblir knappast attraktivt.

Det kan finnas anledning för statsmakterna att undersöka om de resurser som i dag ställs till förfogande för vidareutbildning används på bästa möjliga sätt. Behovet av längre kurser och utbildningar – av det slag som i begränsad skala förekommer både i Göteborg och Stockholm – måste tillfredsställas på ett bättre sätt. Det är väsentligt att här inte bara se på de specialiserade ekonomijournalisterna. Det är viktigt att också politiska reportrar och allmänreportrar liksom redigerare och inte minst redaktionsledningarna har en ordentlig kunskap om de ekonomiska sammanhangen. Detta är det effektivaste motmedlet mot en förenklad och partsdominerad journalistik.

I det dagliga journalistiska arbetet är det viktigt att relevanta och ej partsinfluerade fakta i ekonomiska frågor finns lätt och snabbt tillgängliga. Det finns en rad databaser och andra källor som är nödvändiga för journalister som vill

belysa olika ekonomiska frågor. Men de är ofta svåråtkomliga, och inte möjliga att konsultera i ett snabbt händelseförlopp. Här finns också anledning att diskutera olika förslag.

De större tidningarna och redaktionerna inom t.ex. Sveriges Radio kan till viss del tillgodose reportrarnas behov av snabb faktainformation genom utbyggda egna arkiv och sökning i databaser. Men för mindre redaktioner och frilansjournalister är detta betydligt svårare. De kan inte utnyttja de resurser som finns och som blir allt mer outhärliga för en självständig och granskande journalistik.

Föreningen Grävande journalister undersöker för närvarande möjligheterna att skapa ett nätverk för elektronisk källsökning. Detta skulle framför allt kunna utnyttjas av små och medelstora redaktioner och frilansande journalister. En förutsättning för att ett sådant nätverk skall bli effektivt och praktiskt användbart torde vara ett samarbete mellan statliga myndigheter – som DAFA, PRV och SCB – och de organisationer som står bakom den journalistiska verksamheten.

Är det möjligt för statsmakterna att på ett bättre sätt än i dag ge tillgång till relevanta uppgifter om landets ekonomi? Kombinationen av offentlighetsprincip och statliga ämbetsverk med tillgång till relevanta data borde ge en garanti för bättre arbetsvillkor för journalister. Troligen erbjuder existerande teknik en rad olika prövade eller okända möjligheter. Dessa bör utforskas närmare i samarbete mellan representanter för journalister, utbildningsorgan och olika myndigheter.